

УДК 316.334:796

ВІТАЛІЙ ЛУКАЩУК,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри прикладної соціології Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

Сучасний спорт і соціальні конфлікти

Анотація

Проведено аналіз характеру конфліктної взаємодії в сучасному спорті. Показано, що в науковій літературі існують протилежні підходи, що характеризують взаємозв'язок спорту і соціального конфлікту. Прихильники одного з них вважають сучасний спорт джерелом соціальних конфліктів, оскільки сама сутність спортивного змагання конфліктогенна. Прихильники протилежного підходу позитивно і досить високо оцінюють роль спорту в обмеженні і подоланні конфліктів, усебічно підкреслюючи важливе значення спорту як чинника миру, дружби, міжнародного взаєморозуміння, пом'якшення агресивності.

Виникнення конфліктних ситуацій у міжнародному спорті, особливо при проведенні Олімпійських ігор, зумовлює використання його в корисливих політичних цілях. Спортивні рекорди, успішні виступи збірних на Олімпіадах, якісні проведення ігор і навіть саме право на проведення їх стали інструментами утвердження міжнародного політичного авторитету країн. Одним із наслідків цього стали численні конфлікти в міжнародному спорті у формі політичних протестів або бойкотів. Автор аналізує причини, форми і риси політичних протестів у спорті.

Проте спорт можна розглядати як зразок обмеження конфліктів, бо спортивна діяльність регулюється на підставі дотримання принципів fair play (чесної, справедливої гри) та рівності шансів.

Ключові слова: спорт, міжнародний спорт, Олімпійські ігри, соціологія спорту, соціальний конфлікт

Серед фахівців, що займаються вивченням конфлікту, немає єдиної точки зору щодо його визначення. Це зумовлено низкою причин: складністю самого феномена конфлікту, а також неоднозначним розумін-

ням мотивів його виникнення. Однією з причин такої ситуації є нерозробленість самої теорії конфлікту. Для практиків, зокрема, як і раніше, залишається неясним співвідношення величин у дихотомії “конфлікт–згода”, хоча історичний досвід доводить, що суспільство забезпечує упорядкованість життя населення тільки через згоду, через досягнення взаємного розуміння і визнання.

Спорт є невіддільною частиною життєдіяльності суспільства. Тому конфліктам, що виникають у цій сфері, властиві як загальні сутнісні риси, притаманні будь-якому соціальному конфлікту, так і специфічні особливості. По-перше, спорт – це опосередковане і безпосереднє психологічне і фізичне протистояння спортсменів, жорстка конкуренція на змаганнях та в перебігу навчально-тренувального процесу. Йому також властива екстремальність умов, пов’язана з високими фізичними та нервово-психологічними навантаженнями. По-друге, спорт характеризується високою руховою активністю і можливістю прояву агресії в рамках правил змагань, при цьому, в певних видах спорту, за умов жорсткого фізичного контакту.

Конфлікти в спорті визначаються низкою чинників, роль яких у спортивній діяльності застосовно до конфлікту не вивчена. Разом із тим дослідження вказаних чинників уможливить пошук засобів зниження негативного впливу конфліктів на розвиток як самого спорту, так і окремих його складників. Брак об’єктивної інформації про характер конфліктної взаємодії у спорті, пов’язаний із недостатньою кількістю досліджень, присвячених соціології спортивного конфлікту, впливає на розвиток сучасного спорту, і це підвищує актуальність дослідження конфліктів у спортивній діяльності.

Конфлікти у спорті як об’єкт соціологічного аналізу

До вибору соціологічної теорії, що аналізує роль конфліктів у сучасному спорті, вчені підходять по-різному. Фактично відмовляючись від вибору єдиної методологічної платформи досліджень, вони звертаються до різних соціологічних шкіл, намагаючись там знайти теоретичне обґрунтування конфліктів у спорті. Серед таких досліджень помітне місце посідає соціологія Г.Люшена, який вважає спорт джерелом соціальних конфліктів, оскільки він за своєю природою містить конфлікт, що здатний призвести до “руйнування і насильства”. Ця позиція підводить автора до положення, за яким “потенційно в спорті існує насильство” [Люшен, 1997: с. 137]. Розвиваючи теорію конфліктів у спорті, Люшен вводить термін “спортивний порядок”. Автор відзначає існування в спорті певного сполучення внутрішніх елементів, яке у вигляді конкретних зв’язків встановлює ієрархічний порядок речей. Така ієрархія визначається за результатами спортивних виступів і відбиває, згідно з теорією Люшена, соціальну стратифікацію суспільства. “Порядок у спорті” визначається рівнем таланта, спадковістю і можливістю займатися спортом, що, своєю чергою, визначається належністю до соціального класу. Збереження статусу, набутого у спорті, пов’язане із соціальними умовами. На думку Г.Люшена, “порядок у спорті” характеризується через соціальний

конфлікт, що набуває різних форм прояву всередині спортивних організацій та між ними.

В іншій своїй праці Г.Люшен відзначає, що крім конфліктних елементів спортивне змагання містить такий елемент, який автор називав “асоціацією”. Причому саме цей елемент багато в чому визначає результат змагання [Люшен, 1974: с. 26]. Таким чином, вважає він, “ми маємо тут структурну суперечність, яку можна визначити як діалектичну”: спортивне змагання передбачає протилежні – як асоціативні (інтегративні), так і конфліктні елементи, що залежать від виду спорту, ситуацій і т. ін. [Luschen, 1981: р. 198]. Властива спортивному змагання “діалектика асоціації і дисоціації”, на думку Люшена, “відбиває діалектичну структуру спорту, для якої рівною мірою характерні як тенденція до єдності, так і тенденція до роздробленості” [Люшен, 1974: с. 27].

На такій підставі Г.Люшен підходить і до розв’язання питання про роль спорту в розв’язанні конфліктів [Люшен, 1997; Luschen, 1980]. Він звертає увагу на те, що позитивна оцінка спорту в цьому плані часто приймається без критичної оцінки, як щось самозрозуміле. У ліпшому разі, відзначає автор, для доказу (або, точніше, для ілюстрації) цієї тези використовуються окремі факти, коли спорт сприяв установленню контактів між країнами, у відносинах між якими мала місце напруженість. Однак, підкреслює Г.Люшен, існує і безліч протилежних прикладів (наприклад, війна Гондурасу і Сальвадору 1969 року, яка почалася внаслідок футбольного матчу між ними), певною мірою навіть більш переконливих, ніж ті, що підтверджують роль спорту в подоланні конфліктів.

Яким же чином сам Г.Люшен оцінює роль спорту в розв’язанні конфліктів? З одного боку, він неодноразово підкреслює, що “конфлікуючі сторони можуть досягати розв’язання конфлікту через спорт”, що “структура, яка дає змогу виявляти суперництво в керованій формі, якою є спорт, найвищою мірою бажана і справді може навчити нас управляти соціальними конфліктами та регулювати їх” [Люшен, 1974: с. 28], що “спорт сприяє миру”, що “помірні міжнародні конфлікти можуть дістати розв’язання завдяки спорту”, що “каналізація конфліктів у спорті являє собою такі контрольовані явища, які за відсутності спортивних змагань призвели б до набагато більш жорстоких і неконтрольованих спалахів агресивності”, що “спорт являє собою сприятливу форму міжсистемної комунікації” тощо [Люшен, 1997: с. 135, 138].

Разом із тим Г.Люшен дає прямо протилежну оцінку спорту і можливості розв’язання конфліктів на його засадах: “...будучи частиною відкритої системи, джерела конфлікту іноді настільки глибокі, що можуть порушити асоціацію спортивного змагання”; “у дійсності, ймовірність того, що потенційний конфлікт може виявитися в досить сильній формі за умов крихкості діалектичної структури спортивного змагання, залишається дуже значною” [Люшен, 1974: с. 28]. “Ми маємо у своєму розпорядженні дані, – пише він, – що свідчать про те, що спортсмени найчастіше виявляють набагато більше агресивності після змагання, ніж до нього. Те ж саме стосується і глядачів: часто після гри вони більш агресивні... Далі, на міжнародному рівні відносини настільки складні, що оцінити результати дуже і дуже важ-

ко. Не можна очікувати, що цілі нації візьмуться обіймати одна одну після спортивного змагання. Навпаки, спорт може бути джерелом насильства” [Люшен, 1997: с. 30].

На основі фактів Люшен робить висновок: “Наразі я не ризикнув би говорити про позитивний вплив спорту на міжнародному рівні” [Люшен, 1997: с. 30]. Загальний підсумок, якого доходить Люшен, є виявом еkleктичного підходу до розгляду проблеми: “...я справді бачу важливий внесок спорту щодо врегулювання міжнародних відносин. Але реального розв’язання наявних конфліктів, безперечно, варто очікувати з інших джерел” [Люшен, 1974: с. 28]. На його думку, спорт як система конфліктів, усередені якої контролюване насильство стало цінністю, є однією із форм обміну. Проте спорт, з одного боку, дає змогу розв’язати конфлікти й усталити мир, але одночасно “несе в собі негативний заряд” [Люшен, 1997: с. 30].

Таким чином, Г.Люшен закликає до обережної позиції при відповіді на поставлене вище питання з огляду на одночасну позитивну і негативну роль міжнародного спорту. Сам Люшен розцінює такий підхід як діалектичний. Однак його варто визнати еkleктичним, оскільки автор навіть не намагається з’ясувати ті чинники, від яких залежить роль спорту, пояснити, чому він може мати і дійсно має настільки протилежне значення, і на цій підставі з’ясувати, яким чином можна уникнути негативного впливу або хоча б пом’якшити його.

На думку С.Гульденпфеніга, спорт – це змагання, а отже, конфлікт. Утім, цей конфлікт має специфічні особливості, є “штучно конструйованим і символізованим конфліктом” [Guldenpfennig, 1981].

В американській соціології спорт розглядають переважно як соціальну систему, яка має складну структуру, що включає індивідів, які взаємодіють між собою відповідно до своїх переконань, стандартів та наявних засобів комунікації. Соціальними системами можна вважати і дві команди, що змагаються, і батька із сином, що займаються риболовлю, і інструктора з гольфу, що дає урок новачку, тощо [Лоу, 1981]. На думку Д.Лоу та його однодумців, причиною конфлікту команд, що змагаються, є соціальне оточення. У разі виникнення збурювань у відносинах “індивід–середовище” суб’єкт починає відчувати внутрішню дисгармонію і дискомфорт, прагнучи усунути їх, індивід робить активні дії для того, щоб пристосуватися до середовища. У процесі пристосування і виникають конфлікти.

Розглядаючи спорт як соціальне явище, Г.Едвардс робить соціальні конфлікти чи не головним предметом свого дослідження [Edwards, 1973]. Засадовим елементом спорту Едвардс вважає спортивну ідеологію, тобто комплекс цінностей, поглядів, переконань, витоки яких слід шукати, з одного боку, в спорті, а з іншого – в суспільстві загалом. Згідно з Едвардсом, функція спортивної ідеології полягає, зокрема, в підтриманні психологічних здатностей особистості, що відповідають вимогам певної ролі та мають сприяти подоланню соціальних конфліктів. Спортивна ідеологія з’являється утилітарно, як складна система категорій, що відбивають принципи формування характеру, дисципліни, змагання, фізичної та розумової готовності до дії тощо.

Г.Ленк [Ленк, 1979] розглядає спорт як соціальне утворення, що розвивається завдяки конфліктам і стимулюється ними. Наприклад, конфлікт, що виник усередині спортивної команди, може сприяти її зміцненню і відновленню внутрішньої єдності під час змагань. На думку автора, внутрішні конфлікти стосовно мети, цінностей та інтересів, які не суперечать прийнятим основам внутрішньогрупових відносин, як правило, мають функціонально позитивний характер. Але якщо в процесі розвитку конфлікту протиборчі сторони цієї команди змінюють свої базові цінності та норми, то цей конфлікт матиме негативне значення і як результат можливий розпад спортивної команди. На протипагу звичайному уявленню про те, що команди мають діяти результативніше лише за умови, що між спортсменами усталилися дружні відносини, Г.Ленк обґрунтовує думку про те, що досягнення високого результату можливе і попри внутрішні конфлікти [Ленк, 1981]. Г.Ленк досліджував екіпаж вісімки з академічного веслування – чемпіонів ФРН із 1962 до 1964 року – і виявив серйозний внутрішньогруповий конфлікт. Команді пророкували розкол на два ворожі угруповання. Такі прогнози підтверджувалися і соціометричними даними. Ці проблеми в команді ще більш загострилися з початком змагань. Однак, незважаючи на міжособистісні конфлікти та внутрішньогрупову напруженість, ця команда виграла чемпіонат Європи 1963 року, а в 1964 році завоювала срібну олімпійську медаль. Г.Ленк доходить висновку, що коли розвиток конфлікту відбувається паралельно з поліпшенням спортивної діяльності, то внутрішній конфлікт, очевидно, допомагає поліпшувати показники. Він також зазначає, що рівень техніки командного веслування на тренуваннях впродовж цих років був дуже високим.

Дослідження Дж.Лоя, К.Шміца та Р.Сингера [Loy, 1978; Shmitz, 1972; Сингер, 1980] здійснювалися у рамках концепції динамічної системи поведінки, розробленої К.Левінім у 30-ті роки минулого століття. Відповідно до цієї концепції, динамічна система перебуває під напругою, коли порушується рівновага між індивідом і середовищем. Ця напруга виявляється у вигляді конфліктів. Наприклад, відповідно до досліджень В.Пономарчука [Пономарчук, 1994], джерелом конфлікту в спортивній команді може бути несприятливий стиль діяльності лідера команди. Тоді шляхом розв'язання конфліктів може стати реорганізація мотиваційних полів індивідів і структури їхньої взаємодії.

Спорт як чинник виникнення та ескалації соціальних конфліктів

Виникнення конфліктних ситуацій у царині спорту спричинюється широким використанням його, особливо таких міжнародних змагань, як Олімпійські ігри, у вузькокорисливих політичних цілях, для пропаганди ідей націоналізму і шовінізму [Войтг, 1981; Rigauer, 2000]. Яскравою ілюстрацією цього є Олімпійські ігри 1936 року в Берліні, а також бойкоти Олімпійських ігор у Москві 1980 року і Лос-Анджелесі 1984 року.

Протиборство і конфронтація у сфері міжнародного спорту нерідко набувають такого характеру, що нагадують воєнні дії. Показовим у цьому

плані є висловлення президента НОК Німеччини В.Дауме про ситуацію в міжнародному спорті та олімпійському русі у 1980-х роках: “У спорті вищих досягнень і на Олімпійських іграх обстановка не завжди буває мирною; під мирною обстановкою я в цьому разі маю на увазі атмосферу терпимості, взаєморозуміння, чуйності та гармонії. Нерідко мир, що ним вихваляються у міжнародному спорті та в олімпійському русі, забезпечується не стільки правовими нормами, скільки силою і владою. Деяким явищам у спорті вищих досягнень властиві риси воєнних дій; невтримну гонитву за рекордами та медалями і справді цілком можна порівняти з нарощуванням військового й атомного потенціалу” [Дауме, 1981: с. 14–15]. Не випадково одна з книг про сучасний міжнародний спорт називається “Війна без зброї” [Филип, 2002]; у книжці знайшли відображення факти, які свідчать про те, що спорт сприяє посиленню конфронтації, напруженості, конфліктів у відносинах між різними країнами. Як уже зазначалося вище, у 1969 році почалася війна між Гондурасом і Сальвадором, яку охрестили “футбольною”, оскільки вона почалася після двох відбірних матчів чемпіонату світу з футболу між командами згаданих країн. У 1956 році на Олімпійських іграх боротьба між ватерполістами Угорщини і СРСР була настільки запеклою, що “вода буквально кипіла” [Филип, 2002: с. 48].

П.МакІнтош у праці “Спорт у суспільстві” [McIntosh, 1989], аналізуючи історію спорту від античних часів до сучасності, поряд із прикладами позитивного соціального значення спорту в системі соціальних відносин наводить численні конфліктні ситуації. Зокрема, згадуються випадки, коли міжнародна гра в хокей вилилася в нерегульований кулачний бій, як це відбулося на зимових Олімпійських іграх у Скво-Веллі в 1960 році, або коли крикетні та футбольні матчі втрачали характер спортивного явища через бійки між глядачами, котрі спостерігали за грою.

Суперечливий характер впливу спорту на міжнародні відносини в перебігу його історії детально проаналізовано в розвідці фінського соціолога спорту К.Хейніла “Зауваження стосовно міжгрупових конфліктів у міжнародному спорті” [Хейніл, 1974]. Історія міжнародного спорту та Олімпійських ігор, пише він, безперечно, дає численні свідчення важливої ролі спорту у зміцненні дружніх зв’язків між різними країнами, проте відомі такі факти, коли міжнародні спортивні контакти були однією з причин виникнення конфліктів аж до припинення будь-яких відносин між країнами. Щоб підтвердити це положення, автор посилається на історію легкоатлетичних змагань між Швецією і Фінляндією і відзначає, що навіть ці, здавалося б, миролюбні і спокійні стосунки впродовж кількох років поспіль спричинялися до утворення атмосфери “холодної війни”, кульмінацією якої у 1930-ті роки став відкритий конфлікт, і що в підсумку призвело до припинення спортивних контактів між двома країнами.

У деяких працях відзначається, що важливу роль у створенні передумов для конфліктів у спорті відіграє схильність до ідентифікації спортсменів і глядачів з переможцем [Топышев, 2000; Göral, 2008]. Ідентифікація з двома протилежними групами також створює сприятливі умови для потенційного конфлікту в спорті, оскільки почуття належності до однієї з груп у певній ситуації може перерости в етноцентризм (шовінізм), а останній збільшує

імовірність конфлікту цієї групи з іншими [Топышев, 2000]. Спортсмени та глядачі замість гуманної спортивної ідеології часто орієнтуються (нерідко свідомо) на національні стереотипи та забобони, сформовані історичними, культурними, політичними та соціальними чинниками. Це стосується і виконання гімну, демонстрації прапорів та іншої національної символіки. Прагнення національного успіху і переваги сприяє посиленню групової ідентифікації та пролонгації розколу серед глядачів і команд і тим самим збільшує імовірність міжгрупового конфлікту. Особливо яскраво це виявляється на міжнародних змаганнях між країнами, приблизно рівними в різних сферах життя, зокрема в спорті. Прикладом можуть слугувати Швеція і Фінляндія. Ці країни в багатьох царинах схожі, рівні між собою, і це слугує базисом для порівняння й оцінки культурних, економічних та освітніх досягнень. Змагання між командами цих країн характеризуються крайньою чутливістю до чинників спорів і конфліктів будь-якого роду. Проте на змаганнях між Фінляндією і СРСР такого роду атмосфера виникала значно рідше; досить велика різниця між цими країнами за соціальною структурою, розмірами і т. ін. робила недоречною їхню порівняльну оцінку. І тому, якщо для фінської команди не було “принизливо” програти команді СРСР, то програш шведській команді розглядався майже як “національна трагедія” [Heinila, 1998].

У спортсменів і вболівальників нерідко спостерігаються прояви егоїзму, агресивності, навіть ненависті до суперників і вболівальників “протилежного табору”, крайні форми націоналістичного почуття. Один із показників такої орієнтації – ставлення спортсменів різних країн один до одного. У соціологічному дослідженні “Спорт і міжнародне взаєморозуміння” спортсменів запитували про те, як вони сприймають суперників з інших країн: просто як учасників змагання, як своїх спортивних друзів, як чесних суперників, як жорстоких противників, зрештою, як своїх ворогів. Аналіз отриманих даних показав, зокрема, що 22% фінських спортсменів і 36% угорських спортсменів оцінюють спортсменів інших країн як жорстких суперників і ворогів, ще 14% фінських спортсменів утруднилися дати певну відповідь. Опитування показало також, що 51% опитаних фінських спортсменів і 26% угорських не мають друзів серед іноземних спортсменів [Hallinan, 2008].

Із підвищенням рівня популярності та міжнародної ваги Олімпійських ігор вони виявилися ареною суперництва не тільки самих спортсменів і навіть не тільки національних збірних, але держав і груп держав за світове визнання і вплив. Спортивні рекорди, успішні виступи відповідних збірних на Олімпіадах, бездоганне проведення чергових ігор і навіть саме право на проведення їх стали інструментами утвердження міжнародного політичного авторитету країн. Одним із неминучих наслідків цього стали численні конфлікти в міжнародному спорті, що реалізуються у формі політичних протестів або бойкотів, учасники яких повністю або частково відмовляються від дій, вигідних для опонентів.

Залежно від рівня ініціатора і, відповідно, його можливостей впливати на ситуацію політичний протест може припускати демонстративну відмову в перебігу підготовки і проведення чергових Олімпійських ігор від дотримання норм, запропонованих документами МОК, від участі в іграх загалом,

в окремих змаганнях, церемоніях, а також від запрошення певних національних збірних на ігри. Головним чином причини цих протестів мають політичний характер, хоча трапляються й неполітичні протести, а також такі, однозначна класифікація яких може бути предметом дискусій.

Однією з основних рис політичного протесту в перебігу підготовки і проведення Олімпійських ігор є прагнення організаторів цього протесту зробити його резонансним. Як правило, цього досягають із порушенням положень Олімпійської хартії. Тому якоїсь єдиної організаційної форми як такої у політичних протестів не існує, і щораз Хартія та інші регламентувальні документи МОК “випробуються на міцність” у різні способи. Однак за час проведення сучасних Олімпіад (з 1896 року) склалася певна практика. Це може бути: незвичайна, здатна привернути увагу громадськості поведінка, певний політичний жест спортсмена на офіційних заходах Олімпіади; носіння на одязі чи інша форма демонстрації певної символіки, що має політичний підтекст; ігнорування певних запропонованих протоколом ігор заходів, церемоній, змагань, офіційних осіб; бойкот, тотальна неучасть в Олімпійських іграх, що припускає організоване відкликання збірної або припинення її підготовки до ігор; демонстративний вихід країни з міжнародного олімпійського руху.

Політичний протест, пов'язаний з Олімпіадами, може супроводжуватися також іншими заходами, такими як економічні санкції, ембарго, охолодження політичних відносин з відповідною країною або країнами. Міжнародна ізоляція передбачена статуттом ООН як примусовий захід без застосування збройних сил, і спортивні санкції перебувають у цьому контексті. Навіть саме порушення питання про такі санкції, зроблене привселюдно, на досить високому політичному рівні і поширене ЗМІ, де-факто є дійовим заходом впливу на міжнародні відносини і політичну ситуацію, що складається у світі.

Однак досвід політичних протестів показує, що в жодному випадку ініціаторам не вдавалося домогтися настільки радикальними засобами всіх декларованих цілей. Крім того об'єкт впливу в багатьох випадках схильний вдаватися до відповідних дзеркальних чи асиметричних заходів із відповідним пропагандистським забезпеченням, як правило ізоляціоністського або агресивного кшталту. Як наслідок кожен такий випадок зіткнення ідеологій і цивілізацій, на думку опонентів поєднання олімпійського спорту і політики, неминуче завдає значущих втрат самій ідеї олімпійського руху, закладеним у нього принципам міжнародної кооперації, відкритості, глобалізації.

Натомість прихильники політичних протестів на Олімпіадах зазначають, що більших втрат олімпійському руху завдають не протести, а, навпаки, сама участь в іграх, проведених з ігноруванням очевидних для істотної частини світового співтовариства політичних проблем, таких як тоталітаризм, обмеження свободи слова та інших прав людини, різні форми дискримінації, міжнародний тероризм та ін. На думку прихильників таких політичних протестів, проведення Олімпійських ігор у цих випадках де-факто стає формою підтримки відповідних країн, що неприпустимо. Вони наполягають на тому, що проведення Олімпіад не є самоціллю, і питання співвідношення

олімпійського спорту і політики належить розглядати в комплексі. Адже кожен вияв політичної боротьби на Олімпійських іграх неминуче стає приводом для конфліктів.

Спорт як засіб обмеження конфліктів

На думку деяких авторів [Лубышева, 2001], спорт має унікальні можливості для запобігання конфліктам у сучасному суспільстві. Цьому сприяють його великі комунікативні можливості. Участь у спільних тренуваннях та змаганнях здатна породжувати у людей почуття спільності, дружби, товариствості, співробітництва і належності до колективу. Це може бути ефективним чинником скорочення “соціальної дистанції” між людьми, долання їхньої ізоляції одне від одного. Ігровий характер змагальних ситуацій у спорті робить його надзвичайно привабливим у царині спілкування, навіть якщо люди є громадянами країн із різним державним устроєм. Самий характер спортивного змагання зумовлює емоційність і невимушений характер дій, вільне саморозкриття тих, хто бере в ньому участь, зрештою, відчуття задоволення. Це, своєю чергою, сприяє зближенню учасників змагань. Як показують результати досліджень, дружні зв’язки, що виникають на підставі розваг, є надзвичайно міцними й відіграють суттєву роль у формуванні соціальної мікроструктури [Sport, 2003]. Велике значення має і та обставина, що місце випадкового і несталого кола учасників, характерного для багатьох рухливих ігор і розваг, у спорті заступає стабільний колектив з усталеною, формалізованою структурою, оскільки спортивні змагання мають тривалий характер, передбачають прагнення постійного перевищення досягнутих результатів і порівняння їх із досягненнями інших осіб. З огляду на простоту, однаковість для всіх учасників і чіткість правил спортивних змагань у спорті порівняно легко перебороти мовні бар’єри. Мова спорту є інтернаціональною. Вона зрозуміла усім і здатна приводити до взаєморозуміння, співробітництва між народами, незалежно від національності, віросповідання, ідеологічних поглядів.

Завдяки своїй здатності об’єднувати людей спорт може сприяти терпимості й примиренню сторін, що мають ворожі стосунки. Наприклад, саме спорт допоміг відновити діалог і знайти інші канали для комунікації, коли Північна і Південна Кореї об’єднали своїх атлетів у спільну команду на літніх Олімпійських іграх 2000 року. Матч з настільного тенісу став початковим етапом процесу відновлення дипломатичних відносин між Китаєм і США в 1971 році, а сьогодні ізраїльські та палестинські діти зустрічаються для того, щоб разом зіграти в футбол або баскетбол.

Спорт можна розглядати як взірець обмеження конфліктів, бо за нормальних умов спортивна діяльність регулюється на підставі відповідної зміни правил й дотримання принципів *fair play* (чесної, справедливої гри). Англійський вираз *fair play* використовують для позначення набору етичних та моральних принципів, на які мають орієнтуватися спортсмени, тренери, вболівальники й інші особи, пов’язані зі спортом. Принципи *fair play* вимагають рішучої і повної відмови від установки на перемогу за будь-яку ціну, створення рівних умов для всіх учасників змагань, передбачають внут-

рішше переконання в тому, що перемогти шляхом обману, за рахунок помилки судді чи несправедливо сформованих умов – означає не перемогти взагалі. Таким чином, система символічних цінностей спорту робить його надзвичайно привабливою моделлю людського світу, справедливого, хоча і не безконфліктного, громадського життя, гуманних взаємних відносин між суперниками – окремими особами чи групами. Він є ідеальним конструктом упорядкованого і справедливого суспільного світу і показує людству, яке зіткнулося у XXI столітті із серйозними труднощами, суперечностями, конфліктами у своєму розвитку, в якому напромі варто йти для подолання та розв'язання. Зокрема, він може бути належною моделлю для встановлення відносин співпраці та взаєморозуміння у політичній сфері, а принципи чесної гри в спорті – прикладом для *fair play* між політичними партіями країни, у комерційних справах між конкурентами тощо.

Відзначу ще один важливий момент, що вказує на позитивну роль спорту в обмеженні соціальних конфліктів. У спорті створюються передумови для реалізації принципу справедливості та рівності шансів: “Світ гри – це та єдина, штучно створена реальність, у якій можна без соціальних непорозумінь здійснити демократію рівних” [Егоров, 2006: с. 15]. Це пов'язане з тим, що правила спортивних змагань однакові для всіх учасників. Гравці схвалюють їх і підкорюються їм свідомо і добровільно. Переможець визначається на підставі встановлених і прийнятих гравцями чітких критеріїв. Оцінки в грі визначаються привселюдно. Успіх у спорті переважно залежить від здібностей, знань, волі людини, її самовідданої праці на тренуваннях, тобто у спорті створюються умови для практичної реалізації принципу справедливості. Важливо враховувати також, що в спорті людина вчиться виконувати рішення з огляду на їхню соціальну важливість, навіть якщо вона не згодна з ними. Спорт навчає поважати рішення (незалежно від їхньої правильності) тільки тому, що їх ухвалюють авторитетні особи (судді), на яких покладено ухвалу цих рішень. Крім того спорт вчить допускати протидію і суперництво подібно тому, як демократичні принципи допускають існування опозиційних партій і різних поглядів, а не заганяють усіх і кожного у “прокрустове ложе” однотайної згоди. Водночас людина призвичаюється визнавати законність результату, навіть якщо той її не задовольняє. Людина як істота соціальна має сприймати безліч загальноприйнятих шаблонів поведінки, щоб успішно існувати в суспільстві у взаємодії з іншими індивідами. Важливість соціальних норм для функціонування соціальної системи наголошував, зокрема, Т.Парсонс, який зазначав, що жодна складна соціальна система не зможе вижити, якщо згода з більшою частиною її нормативних засад не набуде обов'язкового характеру, тобто якщо до непослуху не застосовуватимуть негативні санкції. Такі санкції частково запобігають відхиленням тим, що “нагадують” решті громадян про їхні обов'язки і слугують покаранням для порушників [Парсонс, 1998]. Чесна гра, відзначає Г.Ленк, як соціальна цінність і соціальна норма – походить зі спорту, однак з часом набула набагато більшого поширення. Вона становить культурний внесок спортивної традиції в культуру протистоянь у суспільстві і стала для суспільства чимось на кшталт негласної чесноти в регламентованих правилами конфліктах [Ленк, 2004: с. 90].

Історія спорту накопичила багато свідчень того, що спорт активно сприяв єднанню народів, запобіганню конфліктам. Досить пригадати, наприклад, історію німецького гімнастичного руху, сокольського руху в Чехії, польського спорту під час окупації та ін. Участь у міжнародному спортивному русі сприяла також процесу формування та зміцнення національної самосвідомості в багатьох колоніальних країнах після визволення їх від колоніальної й політичної залежності тощо.

Але було б помилкою вважати, що в сучасних умовах спорт сам по собі є засобом обмеження соціальних конфліктів. Для того, щоб спорт сприяв формуванню, розвитку й реалізації цінностей, здатних запобігати конфліктним взаємодіям, чільне місце в системі ціннісних орієнтацій державних діячів, організаторів спортивних змагань, працівників засобів масової інформації, тренерів, спортсменів, глядачів та інших суб'єктів спортивної діяльності має посісти орієнтація на досягнення цієї мети. Тому дуже важливо включення спорту і фізичного виховання в політику та програми національного розвитку і міжнародної співпраці. Діяльність уряду має бути спрямована на забезпечення боротьби з корінними причинами тих проблем, на які наражається людство у процесі розвитку, а спорт завжди був одним із дієвих інструментів їх розв'язання.

Отже, ідеться про фундаментальні цінності, які нерозривно пов'язані із самою сутністю спорту й перетворюють його на ефективний механізм обмеження конфліктів. Спорт – це також інструмент для поширення ідей щодо зміцнення взаєморозуміння й усвідомлення необхідності мирного співіснування.

Роль спорту в подоланні внутрішньособистісних конфліктів полягає у його перетворювальній дії, ґрунтованій на певних психологічних закономірностях. Спорт являє собою унікальний соціальний інститут, потенційні перетворювальні можливості перевершують можливості багатьох інших соціальних інститутів. Це зумовлюють такі чинники: сполучення якісних характеристик праці, мистецтва, культури, професії; величезний запас документованих життєвих ситуацій і біографій конкретних людей, що являють приклади переможного протистояння сили духу сукупній моці суперників, збігу несприятливих обставин, трагічним подіям; відповідність глибинним потребам людини в різноманітних формах психологічної ідентифікації (від героїчної до національної).

В основі духовного перетворення індивіда в межах спорту лежить взаємодія психічних процесів: емоційного переживання драматизму реальної долі певного героя; контекстного усвідомлення невідповідностей у власній долі; формування вольової установки на втілення парадигми належної поведінки в житті.

Спортивна діяльність являє собою один зі шляхів, на якому людина може виявити свою досконалість, використовуючи фізичні можливості для досягнення визначених результатів. Спорт є природною лабораторією людських можливостей. Ця діяльність має високу мотивацію, чіткі критерії оцінювання результатів, вимагає активності від людини. Вона пов'язана з великим фізичним і психічним напруженням, необхідністю переборювати не тільки опір сильного суперника, а й власні слабкості. Спорт різнобічно

формує адаптаційні можливості людини, зокрема соціальні. Він виконує прикладну функцію (підготовка людини до інших видів діяльності), естетичну функцію (видовищність спорту), є сферою широких соціальних відносин, засобом спілкування і дозвілля. Усі ці царини пов'язані з економікою (спонсорство, реклама, бізнес тощо). Важливу роль спорт відіграє у формуванні різноманітних психічних якостей і здібностей людини, виступаючи як “школа волі”, “школа емоцій”, “школа характеру” [Лубышева, 2001], оскільки спортивні змагання і вся спортивна діяльність висувають високі вимоги до прояву вольових якостей і до саморегуляції. Таким чином, спорт має величезний потенціал для комплексного впливу на особистість, що створює можливості для подолання внутрішньоособистісних конфліктів. Спорт дає змогу свідомо, цілеспрямовано й ефективно впливати на найрізноманітніші фізичні, психічні, духовні якості та здібності людини.

Висновки

Аналіз літературних джерел показав існування протилежних підходів щодо конфліктів у спорті. Одні автори вважають спорт джерелом соціальних конфліктів, оскільки він за своєю природою передбачає конфлікт. Прихильники іншого підходу позитивно й достатньо високо оцінюють роль спорту в подоланні конфліктів, наголошують важливе значення спорту як чинника миру, дружби, міжнародного взаєморозуміння, пом'якшення (або навіть усунення) агресивності.

Проте виникнення конфліктних ситуацій у міжнародному спорті, особливо при проведенні Олімпійських ігор, ініціює використання змагань у невластивих їм корисливих політичних цілях. Натомість фундаментальні цінності, нерозривно пов'язані із сутністю спорту, перетворюють його на механізм обмеження конфліктів, транслявання та поширення ідей миру, терпимості й поваги до опонентів незалежно від етнічних, культурних, релігійних або інших розбіжностей.

У спорті криються величезні можливості для комплексного гуманістичного впливу на особистість, що вможливує подолання внутрішньоособистісних конфліктів. Спорт дає змогу свідомо, цілеспрямовано і дуже ефективно впливати на різноманітні фізичні, психічні, духовні якості та здібності людини. Тож його можна розглядати як взірець обмеження конфліктів, оскільки спортивна діяльність регулюється на підставі принципів *fair play* та рівності шансів.

Література

Войгт Ф. Проблемы взаимоотношений спорта и политики / Ф. Войгт // Спорт и общество : Всемир. науч. конгресс : материалы конгр. — М. : ФиС, 1981. — С. 46–50.

Дауме В. Спорт как продолжение политики / В. Дауме // Спорт и общество : Всемир. науч. конгресс : материалы конгр. — М. : ФиС, 1981. — С. 11–23.

Егоров А.Г. Фэйр плэй в современном спорте / А.Г. Егоров, М.А. Захаров. — Смоленск, 2006. — 186 с.

Ленк Х. Отчуждение и манипуляция личностью спортсмена / Х. Ленк // Спорт и образ жизни : сб. статей ; сост. В. И. Столяров, З. Кравчик. — М. : ФиС, 1979. — С. 112–125.

Ленк Х. Этика спорта как культура честной игры. Честное соревнование и структурная дилемма / Х. Ленк // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. — 2004. — № 3. — С. 90–93.

Лубышева Л.И. Социология физической культуры и спорта : учеб. пособие / Лубышева Л.И. — М. : Академия, 2001. — 240 с.

Люшен Г. К структурному анализу в спорте / Г. Люшен // Спорт в современном обществе : Всемирный научный конгресс : сб. науч. материалов. — М. : ФиС, 1974. — С. 25–28.

Люшен Г. Спорт и культура / Г. Люшен // Спорт, духовные ценности, культура. — М. : СпАрт, 1997. — Вып. 2. — С. 135–140.

Парсонс Т. Система современных обществ / Парсонс Т. ; пер. с англ. — М. : Аспект Пресс, 1998. — 226 с.

Пономарчук В. Человек в мире спорта: проблема становления личности / Пономарчук В. — М. : Физкультура и спорт, 1994. — 98 с.

Сингер Р.Н. Мифы и реальность в психологии спорта / Сингер Р.Н. ; пер. с англ. — М. : Физическая культура и спорт, 1980. — 152 с.

Топышев О.П. Теория и практика лидерства в спортивной команде / О.П. Топышев // Сборник трудов ученых РГАФК. — М. : РГАФК, 2000. — С. 144–149.

Филип Г. Война без оружия / Г. Филип, Д. Чатэвэй. — М. : Советский спорт, 2002. — 398 с.

Хейнил К. Замечания относительно межгрупповых конфликтов в международном спорте / К. Хейнил // Спорт в современном обществе : Всемир. науч. конгресс : сб. научных материалов. — М. : ФиС, 1974. — С. 63–71.

Edwards H. Sociology of Sport / Edwards H. — N. Y. : The Dorsey Press, 1973. — 198 p.

Göral M. Violence and Fair Play in Sport / M. Göral // Pakistan journal of Social Sciences. — 2008. — № 5(6). — P. 502–513.

Guldenpfennig S. Internationale Sportbeziehungen zwischen Entspannung und Konfrontation: Der Testfall 1980 / Guldenpfennig S. — Köln : Pahl-Rugenstein Verlag, 1981. — 92 S.

Hallinan C. Social and cultural diversity in a sporting world / C. Hallinan, S. Jackson. — Bingley : Emerald, 2008. — 228 p.

Heinila K. Sport in Social context / Heinila K. — Jyvaskyla : University of Jyvaskyla, 1998. — 212 p.

Lenk H. Eigenleistung: eine sozialphilosophische Analyse und ein "adamitisches" Pladoyer für eine positive Leistungskultur / H. Lenk // Olimpische Leistung. Ideal, Bedingungen, Grenzen. Begnungen zwischen Sport und Wissenschaft. Eine Documentation. — Köln, 1981. — S. 279–307.

Loy J. Sport, Culture and Society: a Reader for the Sociology of Sport / Loy J., Kenyon G., McPherson B. — Philadelphia, 1981. — 318 p.

Loy J. Sport and Social Systems. A Guide to the Analysis, Problems and Literature / Loy J., McPherson B., Kenyon G. — London, 1978. — 412 p.

Luschen G. Handbook of Social Science of Sport / G. Luschen, G. Sage. — Stipes ; Champaign ; Illinois : Human Kinetics Publishers Ins, 1981. — 298 p.

Luschen G. Sociology of Sport: Development, Present State and Prospects / G. Luschen // Annual Review of Sociology. — 1980. — V. 6. — P. 315–329.

McIntosh P. Sport in Society / McIntosh P. — London : West London Press, 1989. — 208 p.

Rigauer B. Sport und Arbeit. Soziologische Zusammenhänge und Ideologische Implikationen / Rigauer B. — Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 2000.

Shmitz K. Sport and Play: Suspension of the Ordinary / K. Shmitz // Sport and the Body. A Philosophical Symposium. — Philadelphia, 1972. — P. 26–32.

Sport / ed. by E. Dunning, D. Malcolm. — London ; N. Y. : Routledge, 2003. — 890 p.